

2-Mavzu: VII ASRDAN XIV ASRNING BIRINCHI YARMIGACHA O'RTA OSIYODA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR.

Mashg'ulot rejasi:

1. Islom dinining tarqalishi va uning ta'lim-tarbiyaga ta'siri.
2. Musulmon maktablari va unda ta'lim-tarbiya mazmuni.
3. Diniy kitoblarning tarbiyaviy ahamiyati.
4. Qur'oni Karim – axloqiy-falsafiy ta'limotlar manbai.
5. Hadis ilmining paydo bo'lishi.
6. Muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissasi.

Adabiyotlar:

1. Хошимов К., Нишонов С., Иномова М., Ҳасанов Р. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
3. Xasanboyev J, To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.
4. Niyozov G'., Axmedova M. Pedagogika tarixidan seminar mashg'ulotlari. – T.: NOSHIR, 2011.
5. Нишонов С. Комил инсон тарбияси. – Т.: Истиклол, 2003.
6. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar). – T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999.

Islom dinining tarqalishi va uning ta'lim-tarbiyaga ta'siri.

Movarounnahrda VIII-IX asrlarda islom dinining keng tarqalishi barcha sohalar, fan, madaniyat, falsafa, ijtimoiy hayot rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. O'sha davr tarixini tahlil qilar ekanmiz, mashhur mutafakkirlar, qomusiy olimlar etishib chiqqanini ko'ramiz. Demak, o'sha davrtarixi, madaniyati, ilmu fani, ta'lim–tarbiya jarayoni o'ziga xos tarzda bo'lib, turli xil tarix silsilalari, urushlar, nizolar oqibatida ham ijobiy rivoj topganligini ta'kidlashimiz mumkin. Bu o'rinda ta'lim-tarbiya ishlarining rivojlanishi g'oyalarini chuqur tahlil etishimiz, uni atroflicha mantiqiy baholash, imkon darajasida tarixiy merosimizning ilmiy-nazariy asoslaridan foydalanish yo'llarini izlash zaruriyati kelibchiqadi.

“Movarounnahrning ravnaqida islom dini ruhoniylarining hissasi katta bo'ldi. Shu boisdan ularning obro'yi oshib, poytaxt Buxoro Sharqda islom dinining eng nufuzli markazlaridan biriga aylandi. Shaharlarda ko'plab ibodatxonalar, shu jumladan jome masjid, xonaqoh va namozgohlar bino qilindi. Shu davrda Buxoro shahrida musulmon Sharqidagi ilk ilmgoh- madrasa bunyod etildi. Buxoroning bu qadimiy madrasasi shaharning Darvozai Mansur mahallasida joylashgan edi. Mamlakat ma'naviy hayotining asosi hisoblangan islom mafkurasiga bu davrda “ustod” deb atalgan din va ilm peshvolari rahnamolik qilardi. Keyinchalik bu nom “shayx ul islom” nomi bilan yanada ulug'landi. Ustodlardan keyin xatiblar turardi.

O'sha davrda islom madaniyati shakllanishining ichki va tashqi manbalari, tamoyillari, ahkomlari, munosabatlari asta-sekinlik bilan rivojlana borganligini, shuningdek ta'lim-tarbiya sohasiga oid o'zaro munosabatlar, ustoz-shogird munosabatlari paydo bo'la boshlaganligini qayd etishimiz mumkin.

Ma'lumki, jahon madaniyati xazinasining tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan arab tilidagi adabiyot faqatgina arablar emas, balki ko'pgina xalqlar namoyandalari tomonidan

yaratilgan o'lmas yodgorlik bo'lib, u o'z taraqqiyotida uzoq va murakkab yo'lni bosib o'tdi. Abbosiy xalifalar /750-1258/ davrida, ayniqsa dastlabki, uch asrda fan va adabiyot, shuningdek, tarixnavislik ham ravnaq topdi. Xalifalikning poytaxti Bag'dod shahri adabiyot va ilmiy tafakkurning markazlaridan biriga aylanib, arab tili esa ilm va fan ahllari uchun asosiy vosita rolini o'ynadi.

Chunonchi, G.N.Sharbatov ta'kidlaganidek, "arablar hamda madaniyat va ilmu fanda arab tilini xalqaro til tariqasida qo'llagan O'rta Osiyo, Eron, Kavkaz va Sharqning boshqa xalqlari tomonidan yaratilgan ko'pdan-ko'p badiiy, tarixiy, jug'rofiy, ilmiy va diniy asarlar ham mana shu davrning mahsulidir".

Musulmon maktablari va unda ta'lim-tarbiya mazmuni.

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyodabir nechta turdagi ta'lim muassasalari (*maktab, madrasa, qorixona, daloilxona*) mavjud edi.

Maktablar boshlang'ich ta'lim muassasasi hisoblanib, unda bolalarga yozish va o'qish o'rgatilgan, din haqida dastlabki ma'lumotlar berilgan. Madrasalar yuqori turuvchi o'quv muassasasi hisoblangan, *qorixona* va *daloilxona* («*Daloil al-xayrot*») quyi diniy xizmatchilarni tayyorlagan.

Maktablardagi ta'lim tizimi bir qancha bosqichli va puxta tashkil etilgani bois savod o'rganish ko'p vaqtni olar edi. Chunonchi, faqatgina alifboni o'rganishga 3-4 oydan bir yilgacha, ba'zida undan ham ko'p vaqt sarflanar edi. O'quvchilar dastlabki o'qish ko'nikmalarini egallaganlaridan so'ng «*Haftiyak*»ni (fors. "Qur'onning ettidan bir qismi") o'qishni boshlaganlar

O'quvchilar «*Haftiyak*»ni tugatganlaridan so'ng «*Chor-kitob*» (To'rt kitob)ni o'qishga kirishganlar. «*Chor-kitob*» fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, uning birinchi qismida diniy marosimlar (tahorat olish, namoz o'qish, ro'za tutish va h.q.) she'riy usulda bayon etilgan, ikkinchi qismida yuqoridagi masalalar katexizis (izoh) shaklda ancha keng yoritilgan parchalar o'rin olgan. «*Chor-kitob*»ning «*Musulmonlikning muhim masalalari*» deb nomlangan uchinchi qismi o'quvchilarni shariatning asosiy ustuni—musulmon diniy huquqlari bilan tanishtirgan. Kitobning «*Pandnoma*» (Nasihat kitobi) deb nomlangan va XIII asrda yozilgan to'rtinchi qismida Qur'oni karimdan olingan odob-axloq masalalariga oid qoidalar she'riy shaklda bayon etilgan.

Shundan so'ng o'quvchilar mutlaq din masalalariga bag'ishlangan «*Sabotul ojizin*» kitobini o'qishni boshlaganlar. Ushbu asar ko'pincha uning muallifining nomi bilan, ya'ni – «*So'fi Olloyor*» deb yuritiladi. Bu sof diniy asar bo'lib, unda diniy masalalar she'riy usulda bayon qilingan.

Maktabni tamomlagan o'quvchilar ta'limni davom ettirish uchun madrasalarga kirganlar.

Madrasa odatda ikki bo'limdan, ya'ni: quyi (*ibadat al-'islām*) va yuqori (mas'ola) bo'limlardan iborat bo'lgan. Lekin barcha madrasalarda ham bo'limlar shunday nomlanmaganini qayd etish lozim. Masalan, Buxoro madrasalarida quyi bo'lim «*mushkulāt*» deb yuritilgan.

Birinchi bo'limda talabalar din ahkomlarini o'rganganlar. Ikkinchi bo'limda esa – Qur'oni karimga muvofiq holda bayon etilgan islomning asosiy qonunlari o'qitilgan. Bundan tashqari, arab tilshunosligi, mantiq, tarix, she'r yozish ilmi, metafizika va boshqa fanlar ham o'qitilgan. Madrasalarda barcha mashg'ulotlar arab tilida olib borilgan.

Madrasa talabalarini shartli ravishda uchta kursga bo'lish mumkin. Birinchi, ya'ni boshlang'ich kurs *adnā* (quyi), ikkinchi kurs – *avsat* (o'rta) va uchinchi kurs – *a'lo* (yuqori) deb nomlangan. Biroq, kurslarning nomlari hamma madrasalarda ham bir xil bo'lmagan. Shu o'rinda bunday kurslarga ajratish faqat yirik madrasalarda mavjud bo'lgani, talabalar soni 20 kishiga etmagan kichik madrasalarda esa talabalarning barchasi faqat bitta mudarrisga mashg'ulotga qatnaganlarini qayd etish lozim.

Madrasalarda ta'limning predmetli tizimidan foydalanilmagan. Mashg'ulotlar maxsus kitoblar bo'yicha o'tkazilgan. Ushbu kitoblarni o'rganishni shartli ravishda uch davrga bo'lish mumkin:

1. Filologiya fanlari. Bu davrda arab va fors-tojik tili, shuningdek, she'riyat va ritorikani o'rganishga doir qo'llanmalar o'zlashtirilgan.

2. Diniy bilimlar va islom huquqi. Bunda Qur'oni karim va uning ko'plab tafsirlari o'rganilgan.

3. Umumiy ta'lim. Ushbu davrda tabiatshunoslik kabi dunyoviy fanlar o'qitilgan.

Har bir kitobni to'liq o'rganib chiqish uchun muayyan muddat belgilanmagan bo'lib, talabaning qancha vaqt davomida o'qishi uning sabr-toqatiga va o'zlashtirishiga bog'liq edi. Chunonchi, quyi kursni o'zlashtirish uchun talabalarga kamida 7-8 yil zarur bo'lgan. Ushbu davrda asosan qisqacha musulmon katexizisi, arab grammatikasi, huquq va mantiq ilmi o'rganilgan.

Diniy kitoblarning tarbiyaviy ahamiyati. Qur'oni Karim – axloqiy-falsafiy ta'limotlar manbai

Islom aqidalarining, uning axloqiy-huquqiy tamoyillarining asosiy manbai «Qur'on»dir. Qur'on – dunyo madaniyatining ulkan boyligi, barcha musulmonlarning muqaddas kitobi bo'lib, arab tilida «qiroat» ma'nosini anglatadi. Qur'on 114 suradan iborat. Qur'on kishilarni tenglikka, birodarlikka, tinch-totuv yashashga, ezgulikka undaydi. Shunga ko'ra u katta axloqiy qimmatga ega. Qur'onning axloqiy qimmati haqida fikr yuritilar ekan, uning insonning ma'naviy kamolga etishida qay darajada muhim o'ringa ega ekanligiga amin bo'lamiz. Shuning uchun u mana necha asrlardan beri insoniyatning eng ulug' qadriyati sifatida ezozlanib kelinmoqda. Islom odamlarni yaxshilikka da'vat etadi, yomonlikdan qaytaradi. Insonparvarlikni targ'ib etib, razolatni qoralaydi, odob-axloq, ruhiy-ma'naviy poklik va etuklikka, mahnat qilishga hamda er yuzini obod va go'zal etishga undaydi. U adolat, tinchlik, tenglik, erkni tarannum etadi. Buni biz Qur'onning inson kamolotga erishishiga qay darajada o'rin egallashini, uning insonga, butun borliqqa munosabatini, turmush tarzi va zulq-odob me'yorlarini tarkib toptirishda ulkan ahamiyatidan ham bilsak bo'ladi.

Islom musulmonlarni taraqqiyot sari undab, insonlarni ilm olishga yo'llaydi. Chunki, ilm bilan inson shaxsi kamolga etadi, jamiyat taraqqiy etadi. Olloh taolo oyati karimasida «Bu so'zlarni faqat olimlar tushungaydirlar», deyilgan bo'lsa, yana bir oyatda «Bilgan zotlar bilan bilmagan kimsalar tengmi?!» deyilgan. Ko'rinib turibdiki, Qur'onda ilm olishga, ilm o'rganishga

va ilimli kishilarni hurmat qilishga da'vat etiladi. Zero, ilm tufayligina inson shaxsi kamolotga erishib boradi. Islomda insonning aqliy kamoloti va tafakkurini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. Bular ilm va haqiqatni dalillar bilan isbotlashda namoyon bo'ladi. Qur'onda ilmni ishonchli dalillar bilan asoslash, taqlid qilishga yo'l qo'ymaslik masalalari talqin etiladi, har bir fikrni ko'r-ko'rona, mohiyatiga etmasdan asoslash qoralanadi. Islomda bilim, aql inson kamoloti mezoni hisoblanib, inson ko'rish, eshitish, aqlni ishlatish vositasida bilish qobiliyatiga ega bo'ladi, deyiladi. Ma'lumki, ilm-fan taraqqiyoti insonning axloqiy kamolga etishida katta ahamiyatga ega. Shunga ko'ra xulq-odob qoidalarini tarkib toptirishga Qur'onda asosiy e'tibor beriladi. Har bir shaxsning, jamiyatning ravnaq topishida axloqning asosiy roli tasvirlanadi. Zero, jamiyat a'zosi bo'lgan har bir kishining axloqsizligi jamiyatga qay darajada zarar etkazsa, yaxshi axloqli kishilar uning ravnaqiga shuncha hissa qo'shadilar. Qur'onda har bir mo'min-musulmon bajarishi zarur bo'lgan yaxshi xulqlar insonni haqiqiy kamolotga undovchi insoniy fazilatlaridir, deb tushuntiriladi. Chunki, islom dinining asosiy maqsadi ham yomonlikning oldini olish, kishilarga yomonlikning hunuk oqibatlarini tushuntirish hamda ularni doimo to'g'ri yo'ldan yurishga chaqirishdan iboratdir. Qur'onda insonda imonning o'ziga xos mezoni sanalgan sahovat, mehmonnavozlik, jasorat, sabr va qanoat, to'g'rilik, yafodorlik va sodiqlik, sadoqat, sahiylikka katta e'tibor berilgan. Qur'onda ota-ona hurmati yuqori o'rinda turadi, yana oilaning boshqa a'zolariga, qarindoshlar, etimlar, kambag'allar, qo'ni-qo'shnilariga ham yaxshilik qilish ta'kidlanadi.

VIII asrning I yarmida arablar O'rta Osiyoda to'liq zabt etgach, islom dini bilan birga arab tili va yozuvi, arab madaniyati ham kirib keldi. Natijada oilaviy munosabatlarda ham shariat qoidalari, islom ahkomlari faol qaror topa boshladi. Islom dinining muqaddas kitobi «Qur'oni Karim» mazkur davr oila muammolari, er-xotin, ota-ona va farzandlar munosabatlari, bola tarbiyasi kabilarni yo'lga qo'yishda dasturul-amal vazifasini bajargan.

Yettinchi asrning birinchi yarmida nozil bo'lgan Qur'oni Karim islom dini ta'limotida bosh manba hisoblanadi. Qur'oni Karim Alloh taolo tomonidan Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomga 23 yil mobaynida sura, oyat tarzida farishta – Jabroil alayhissalom orqali ilohiy vahiy sifatida, arab tilida, og'zaki nozil qilingan. Qur'oni Karimning oyatlari bir joyda emas, balki Makka, Madina, Toif, Juhfa, Baytil-maqdis, Hudaybiya kabi shaharlarda va Mino, Arafot, Badr, Uhud kabi joylarda nozil qilingan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, «Quron»da uylanish, er-xotin, ota-ona va farzandalar munosabatlari, farzand tarbiyasi masalalariga katta ahamiyat berilgan. Jumladan, har bir muslim va muslimaning oila qurishi Ollohning farzi ekanligi ta'kidlanib, «Qur'oni Karim»ning «Baqara» surasi 223-oyatida shunday bayon etiladi: «Hotinlaringiz sizlarning ekinzor erlaringiz bo'ladi. Ziroat erlari urug' sepganda Samara beradi. Xotin ham ekinzordir va hosili farzand. Bas o'z xotinlaringiz farzand niyatida aloqa qiling va kelajakda o'zlaringiz uchun farzand tarbiyalang. Xudodan qo'rqing, uning nazariga ilinmangiz. Bas, tug'ilish va visol uchun berilgan quvvatni bekor qoldirmang va zoe qilmang. Ey, Muhammad saodat mujdasini iymonlilarga bergin».

Bundan tashqari hozirgi kundagi eng muhim muhim masalalardan biri uylanishdan oldin yigitning qizga «qalin puli» to'lashi masalasiga e'tibor qaratilib, unda belgilangan qoidalarga rioya qilishligi «Niso» surasining 4-oyatida shunday uqtirilgan: «Xotinlaringizga mahrlarini hadya kabi beringiz! Agar o'zlari sizlar uchun u mahrdan biron narsani ixtiyoriy ravishda kechsalar, sizlar uni pok va muborak bilib eyaveringlar».

Uylanish majburan emas, yigit va qizning bir-biriga muhabbati asosiga qurilishi, agarda er-xotinlik mehr-muhabbatsizlik asosida bo'lsa, bunday oilaning poydevori zaif bo'lishi «Rum» surasining 21-oyatida ta'kidlab o'tilgan: «Sizlarga o'z jinslaringizdan juft yaratdi, toki siz o'z

juftingiz bilan orom topingiz. Xotinlar va erlaringiz o'rtasida muhabbat va mehribonchilik ehson qildi» yoki «Niso» surasining 128-oyatida «Ayollarga yaxshi muomalada bo'linglar», deya nozil qilingan. Shu bilan bir qatorda ayollarning erlari oldidagi burchlari ham ko'rsatib berilgan. Niso surasining 34-oyatida «Yaxshi ayollar o'z erlariga itoat qilgan xotinlar, erlarining mollarini va o'z nomuslarini nobudlik va begonalar qo'lidan himoya qiladiganlar, - deb madh etiladi.

Ayollar va erkaklarning o'z nafslarini tiya olishlari, diyonat, iffat kabi xislatlarni o'zlarida mujassamlashtirishlari zarurligi, er-xotin murosa-madora qilib yashashi zarurligiga ham e'tibor qaratilgan. Jumladan, «Qur'oni Karim»da iffat va nomusning erga ham, xotinga ham barobar ekanligi «Nur» surasining 30-31 oyatlarida shunday bayon etilgan: «Ey, Muhammad! Ahli islom erkaklariga aytgin: oshkor va yashirin ko'zlarini haromdan yopsinlar va nafslarini haromdan tiysinlar. Bu harakat ularning o'zlariga pokizaroq, yaxshiroq ko'rinadi. Xudovandi olam qilgan har bir ishdan xabardordir. Ayollarga ham aytgin: ko'zlarini va o'z nafslarini haromdan saqlasinlar». Erlarning xotinlari bilan murosa-yu, madora qilib yashashlari lozimligi «Niso» surasining 31-oyatida: «Ey ahli islom kishilari! O'z x'otinlaringiz bilan yaxshi muomala qiling. Agar ularga nisbatan mehringiz bo'lmasa ham (sabr qiling va yaxshi muomalani tark etmang). Zero, Alloh taolo sizlarga yomon ko'rgan narsada ko'p yaxshiliklarni qilib qo'ygan bo'lishi mumkin» tarzida aytib o'tilgan.

Hadis ilmining paydo bo'lishi.

Islom olamida Qur'ondan keyingi o'rinda turuvchi hadislar ishonchli axloqiy manba hisoblanadi. Haqiqiyliги puxta o'rganib chiqilgan ishonchli hadislar sahih deyiladi. Sahih so'zining ma'nosi sog'lom, to'g'ri, xatosiz degani. Hadisni rivoyat qiluvchi kishi isnod, hadislarni to'plagan muallif esa muhaddis deb yuritiladi.

Muhaddislar hadis to'plashda uni aytib bergan kishining hayotini chuqur o'rganishgan. Toki aytib bergan kishining yolg'onsiz, rost aytganligiga ishonch hosil qilishgach, u aytgan hadis ko'chirib olingan. Bordi-yu, u shaxs unchalik ishonchli odam bo'lmasa, aytgan hadisi shubhali sanalgan. Ba'zi hadislarning aytilganidan yozib olinganiga qadar oradan ko'p vaqt o'tib ketganligi sababli haqiqiyliги shubhali hisoblangan. O'quvchilarda shunday

savol tug'ilishi mumkin. Nima uchun hadislar o'z vaqtida yozib olinmagan? Bunga sabab shuki, Payg'ambarimiz Allohning so'zi turganda, bandasining so'zini yozib olishni o'rinsiz hisoblab man qilganlar.

Hadislarning mavzu doirasi juda keng bo'lib, unda inson axloqining deyarli barcha jabhasi aks etgan. Muhaddislar odam hayotining barcha sohalarini o'z ichiga olgan haqqoniy hadislarni to'plab, bizgacha etkazishgan va shu orqali hadislarning abadiy yashovchanligini ta'minlaganlar.

Hadislar nafaqat to'planganligi, balki musulmon ahlining ma'naviyat sifatlariga aylanib ketganligi uchun ham yo'qolmaydi. Hadislardan halollik, poklik, mehnatsevarlik, yurtga muhabbat, ilmga chorlash, samimiyluk, insof, adolat, o'zgalar haqiga xiyonat qilmaslik mavzulari etakchi o'rin egalladi.

Insonlarda uchraydigan yaxshilik va yomonlik sifatlariga hadislarda juda keng o'rin berilgan. Inson hayoti boshdan oxirigacha yaxshilik va yomonlikdan iborat. Yaxshilik deyilgan tansiq tuyg'uning mohiyati qanchalik zarurligi hadislarda o'zining to'la aksini topgan: **“Yaxshilik – nafsingiz taskin topib, dilingiz orom oladigan ishdir. Yomonlik yoki gunoh esa uning aksidir, garchi muftiylar fatvo bersalar ham, o'z qalbingizga qarab ish tuting”.1**

Xalqimiz orasida "Tilga e'tibor - elga e'tibor" deyilgan ibratli hikmat keng tarqalgan. Musulmon olami tilga azaldan katta e'tibor bilan qarab kelgan. Bu mavzu hadislarida ham o'z aksini topgan: **"Inson xatoni ko'proq o'z tili bilan sodir qiladi", "Bu dunyoda bema'ni gaplarni ko'pgapiradigan odamning gunohi qiyomat kuni ko'p bo'lur", "Haqiqiy mo'minning qo'lidan ham, tilidan ham mo'minlar ozor topmaydilar"**.

Juda ko'p hadislarida rostgo'ylik, saxiylik, insof, halollik, do'stlik, pokizalik, go'zallik kabi insoniy fazilatlar targ'ib qilinadi: **"Tangri go'zaldir, go'zallikni yaxshi ko'radi", "Liboslaringizni chiroyli qilinglar, ot-ulovlaringizni yaroqli tutinglar! Yuzdagi xoldek odamlarga namuna bo'linglar!", "Haqqingni xoh mukammal, xoh kami bilan bo'lsa-da, halol qilib ol!", "Rostgo'ylikda xavfu xatar ko'rsanglar ham rost so'zlanglar. Shunda najot topasizlar. Garchi foydako'rib turgan bo'lsangiz ham yolg'ondan saqlaninglar"**.

Muhaddislar (Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy va boshqalar)ning hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissasi.

Hadislarni to'plash ishlari VIII asrdan boshlangan. Payg'ambar alayhissalomni ko'rgan va bilganlardan yozib olingan ma'lumotlarga qaraganda, dastlabki hadis to'plovchilar ibn Shahob az-Zuhriy, Yahyo ibn Sa'd al-Ansoriy, Ibn Jurayj kabilar bo'lgan. Dunyoga mashhur muhaddislar Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Muslim ibn Hajjoj, imom Niso'iy, imom ibn Majj' Kazviniy, Abu Iso Muhammad as-Samarqandiy, imom at-Termiziylardir. Yuqorida nomlari zikr qilingan muhaddislarning hadis to'plashdagi xizmatlari juda katta. Bu ulug' alloma birgina "Al-jome' as-sahih" ("Ishonchli majmua") asari ustida o'n olti yilish olib borgan. Va olti yuz ming hadisni to'plab, 7275 tasini tanlab olgan. Shuningdek, "Al-jome' as-sahih" asaridan odob-axloq mavzuiga bag'ishlangan hadislarini tanlab olib, alohida kitob holiga keltirgan. Bu kitob Al-adab al-mufrad ("Adab durdonalari") deb nomlangan bo'lib, bu asar 1322 ta hadisni o'z ichiga olgan.

At-Termiziyning ijodiy faoliyatida yaratgan asarlari ichida, "Al-Jomi' as-sahih" ("Ishonchli to'plam") eng asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu asar yuqorida qayd qilganimizdek "al-Jomi' al-kabir" ("Katta to'plam"), "Sahih at-Termiziy", "Sunan at-Termiziy", ("Termiziy sunnatlari") kabinomlar bilan ham yuritiladi. Tarixchi ibn Hojar al-Asqaloniyni yozishicha at-Termiziy ushbu asarini 270 hijriy (884 melodiy) yilda, ya'ni qariyb oltmish yoshlarida, ilm-fanda katta tajriba orttirib, imomlik darajasiga erishgandan keyin yozib tugatgan.

Abu Iso at-Termiziy yozib qoldirgan "al-Jome' as-sahih", "ash-Shamoil an-nabaviya" kabi asarlarida keltirilgan hadisi shariflar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib insonlarni halol, adolatli, e'tiqodli, diyonatli, pokiza, mehnatsevar, muruvvatli, rahm-shafqatli, ota-ona, ayollarga nisbatan hurmatda va e'tiborli bo'lishga chorlaydi.

Bu ibratli pand-nasihatlar va o'gitlar hozirgi jamiyatimiz ahlini, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etishini alohida ta'kidlash o'rinlidir. At-Termiziyning asarlari faqat diniy ilmlar majmuasiga oid bo'lib qolmasdan, balki, dunyoviy ilmlarga oid ma'lumotlarga ham boydir. Masalan, uning bosh asari bo'lgan "al-Jome' as-sahih"da tarix, mantiq, huquqshunoslik, tabobat, ziroat va boshqa qator fanlarga oid ko'plab ma'lumotlarni ham uchratamiz.

Arab tilini rivojlantirishda ham at-Termiziyning xizmatlari ulkan ekanligini zamonaviy olimlar qayta-qayta ta'kidlaydilar. At-Termiziy asarlarini o'rganish natijasida uning davrida diyorimizda ilm- fan qanchalik darajada taraqqiy qilganini ham tasavvur qilamiz.

Insonparvarlik va demokratizm g'oyalari hadislarning tub mazmunida yuqori o'rin egallaydi. Shuningdek, u to'la ma'noda tarbiyaviy manfaatlarni ifodalab, boshqa barcha pedagogik fikrlar va tarbiyaning uslub hamda vositalarini targ'ib qiladi.